

KİMYA DƏRSLƏRİNDƏ ƏYANİLİYİN ROLU

G.N.Quliyeva

Sumqayıt Dövlət Universitetinin dosenti

V.H.Əsgərov

Lənkəran Dövlət Universiteti

Dərs prosesində optimal təlim mühitinin yaradılması birbaşa müəllimin öhdəsinə düşür. Buna görə də müasir dərslər elə təşkil olunmalıdır ki, şagirdlər sərbəst fikir yürüdən, kommunikativ bacarıqlara malik olan, yaradıcı, tədqiqatçı gənc kimi formalaşsınlar.

Şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlər mənimsəmək prosesi o zaman səmərəli olur ki, görmə və lamisə orqanları bilik və bacarıqların mənimsənilməsində iştirak etsinlər. Əyanilik elmi idrakın ayrılmaz xüsusiyyətləridir. Lakin əyanilik heç də biliyin hamısı deyildir. O, yalnız biliyin müəyyən komponenti olub, idrakla, müəyyən surətlərin yaranması ilə əlaqədardır. Bu prinsip tələb edir ki, şagirdlərdə yaranan təsəvvürlər və anlayışların hamısı bilavasitə öyrənilən maddələr və kimyəvi proseslər üzərində müşahidələrdən alınan qavramalara əsaslansın.

Lord Halifaks deyir ki, “Təhsil, bizə öyrədilənlərin hamısını unutduqdan sonra yadda qalan şeydir”. Demək təlim mühiti əyaniliklə sıx bağlı olmalıdır, çünki nəzəri biliklər yaddan çıxıb bilər, lakin əyani surətdə təqdim olunan işlər isə şagirdin yaddaşında mütləq şəkildə iz buraxacaq. Ona görə də kimya dərslərində əyaniliyə, yəni təcrübələrə daha çox vaxt ayrılmalıdır. Xüsusilə, elə təcrübələr var ki, onları nümayiş etdirmək üçün heç də laboratoriyada maddələri axtarmaq lazım deyil. Əgər reaktivlər yoxdursa, məişətdə gündəlik istifadə etdiyimiz, asan tapılan məhsullardan istifadə etməklə bir çox dərslərdə kimyəvi eksperimentlər nümayiş etdirmək olar. Bu reaksiyaları laboratoriyası və kimyəvi maddələri olmayan kimya kabinetlərində istifadə etmək, xüsusilə, əlverişlidir.

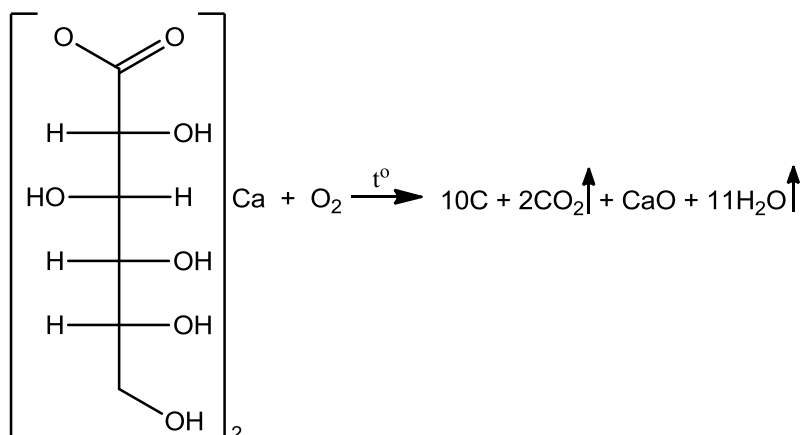
Dərslərin daha maraqlı keçməsi üçün isə bu təcrübələrə maraqlı adlar və mətnlər düşünmək bu prosesi daha da canlandırır. Qeyd edim ki, eyni adlı və eyni prosesləri izah edən təcrübələr kifayət qədərdir. Lakin yuxarıda qeyd etdiyim kimi, ən asan tapılan məhsullar və maddələr vasitəsilə bu təcrübələr təqdim oluna bilər. İndi onları nümunələrlə izah edək:

Firon ilanı

İndi biz nağıllar aləminə səyahət edəcəyik. Şagirdlərə bu təcrübəni nümayiş etdirəndə belə söyləmək olar: İndi siz əjdahaların necə yaranmasının şahidi

olacaqsınız.

Quru yanacağıın (ali spirtlər) üzərinə kalsium- qlükonat həbləri düzür və yanacağı kibrit vasitəsilə yandırırılar. Təcrübə-“Firon ilanı” adlanır. Təcrübənin reaksiyası aşağıdakı kimidir:

“İlanın” ağ rəngə çalması onunla əlaqədardır ki, kalsium qlükonat qızdırıldıqda parçalanır, bu qarışıqın həcminin böyüməsinə səbəb olur, həm də reaksiyanın gedişində kalsium-oksidin alınması yaranan “İlanın” kövrək olmasına gətirib çıxarır. O asanlıqla ovulur, dağılır.

“İtan balıqqulağılar”

Hardan gəlirsən ?

Dənizdən.

Əlindəki nədir?

Balıqqulağı. Bilirsən, orada necə gözəlləri var ?

Onları mənə ver.

Nə edəcəksən ?

İndi görərsən.

Hidrogen-xlorid (HCl) kasaya (çaşka “Petri”) tökülür və ona balıqqulağılar əlavə olunur.

Ay, aman, mənim balıqqulağılarım hara getdi?

Eybi yoxdu, balıqqulağılar yoxdu, əvəzində öyrəndin ki, o necə reaksiyaya girir.

Təcrübənin reaksiyası belədir:

Balıqqulağılarla HCl-un reaksiyasından elə o dəqiqə karbon qazı ayrılmağa başlayır. Bir neçə dəqiqədən sonra kasanın dibində balıqqulağılardan ancaq ağ çöküntü qalır. HCl turşusu canlı orqanizmlərin də mədəsində məhz bu cür təsir

etməklə qidanı həzm edir.

Balıqqulağının kimyəvi tərkibi: 63-94% CaCO₃, 25% SiO₂ (qum), digərləri 2%. Suda, əlbəttə ki, həll olmur. Çünki o elə suda “yaşayır”. Qum da HCl-la reaksiyaya girmir. Deməli, əsas reaksiya kalsium-karbonat üzərində qurulur. Aktiv xlor kalsium duzundan turş çöküntünü çıxarır və kalsium-xlorid və dayanıqlı olmayan karbon turşusu əmələ gətirir, o da öz növbəsində suya və karbon qazına ayrılır. Reaksiya aşağıdakı kimi olacaq:

Reaksiya ekzotermikdir, o bu növdən olan digər reaksiyalar kimi kifayət qədər sürətlə gedir. Əmələ gələn kalsium-xlorid – kristalşəkilli, ağ duzdur, suda həll olur, ona görə də görünür. İçəridə qalanlar isə qum və s–dir. Onlar orada cüzi miqdardadır.

Reklam

Təzə avadanlıq almısınız? Onun qablaşdırıldığı materialı atacaqsınız ? Bir dəqiqə. Axı nə edirsiniz ? Bir az qənaətcil olun . Gəlin, onu atmazdan qabaq düşünək. Bəlkə o bizim işimizə yarayar ? Aha, tapdım. İndi mən bir təcrübə aparacağam və siz baxın ki, doğrudan da tullantı bildiyimiz materiallardan da səmərəli bir iş üçün yararlanmaq olar.

Asetona penoplastlar əlavə olunur və onun əriməsi müşahidə olunur. Təcrübənin reaksiyası belədir: Penoplast penolistiroidən ibarətdir və aseton bu penoplastda həll olduqca havanı köpüyə buraxır və sizin gördüyünüz kimi az mayədə çox material həll etmək görkəmi yaradır.

Süni qar

Hava istidir, mənə qışı xoşlayıram. Kaş qar yağaydı. Mən sənə qar arzunu yerinə yetirərəm. Bir bax... İstəsən birlikdə şam ağacı da bəzəyə bilərik. Bilmək istəyirsən necə ?

Uşaq bezi kəsilir və içərisindəki pambıqəoxşar material çıxarılır. Onun üzərinə su əlavə edir və natrium polimetilmetakrilatın şişməsini müşahidə edirik. Daha sonra onu əlimizdə qurudub pambıq halına salırıq. Bu küknarı bəzəmək üçün istifadə olunan qar dənəciklərini xatırladır.

Kimyəvi mətbəx

Bu kələmdir. Adına qırmızı kələm deyirlər. Bu kələmlər yetişdiyi torpağın mühitindən asılı olaraq qırmızı və göy, bənövşəyi rəngdə olurlar. Onun rənginin qırmızı olması kələmdə turşuluğun yüksək miqdarda olmasına işarədir. O bişdikdə

yeməkləri müxtəlif rəngə boyayır.

İndi gəlin, hamımızın yaxşı tanıdığı, vitaminlərlə zəngin yumurtanın ağı barədə danışaq. Məlum olduğu kimi onun tərkibi əsasən zülallardan ibarətdir, həmçinin o qələvi mühitdədir.

İndi biz yumurtanın ağını sarısından ayıraraq ağına qırmızı kələmin suyunu əlavə edirik. Tavaya yağ əlavə edib əvvəlcə yumurtanın kələm suyu qatılmış ağını tökür, sonra ortasına sarısını əlavə edib (“qlazok”) bişiririk. Yumurta ağının

zülaldan ibarət olduğunu bilirik, onun yüksək qələvi xassəyə malik olduğundan yumurtaya əlavə etdiyimiz qırmızı rəng (kələmin suyu) yaşıl rəngə çevrildi.

Sual edə bilərsiniz, burda nə baş verdi ?

Kələmin suyu turş, yumurtanın ağı qələvi mühitdə olduğundan onlar bir-birilə qarşılıqlı təsirdə olduqda neytral mühit yaranır və göy rəng də onu izah edir.

Təbii indikator

Qırmızı kələmlə tanış olduq. Onun tərkibində təbii boyaq maddəsi antocianat var. Antocianat əksər meyvə və tərəvəzlərin tərkibində var və onun miqdarından asılı olaraq rənglər dəyişir.

Qırmızı kələmi xırda doğrayıb üzərinə qaynar su əlavə edirik.

Bir neçə stəkana bu məhluldan tökürük:

1. Sulfat turşusu – qırmızı rəng alacaq, $pH=1$
2. Sirkə turşusu sulfat turşusundan zəif ildüğü üçün çəhrayı rəng alınacaq.
3. Qazlı suyu əlavə edərkən karbonat turşusu kələmin suyunu daha açıq çəhrayı rəngə boyayacaq.
4. Boş saxlayırıq.
5. Soda məhlulu kələm suyunu göy rəngə boyayır. $pH= 8-9$
6. Ammonyak məhlulu kələm suyunu yaşıl rəngə boyayır. $pH= 12-13$.
7. NaOH - sarı rəng alınır. $pH= 14$.

Şagirdlərdə marağ doğuracaq bu təcrübələr uzun müddət yadda qalır, nəticədə onların kimya fənninə marağı artacaq. Çünki əyani şəkildə gördükləri bu təcrübələrin necə baş verdiyi ilə maraqlanırlar, o zaman nəzəriyyə ilə əyanilik vəhdət təşkil edir. Bu cür yanaşma tədrisin keyfiyyətinə müsbət təsir edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. A.B. Əskərov, G. N. Quliyeva, A. A. Niyazova. Kimyanın tədrisi metodikası. Ali məktəblər üçün dərsliklər və dərs vəsaitləri seriyasından. Sumqayıt Dövlət Universiteti. 2011. 441 səh.
2. <https://www.youtube.com/watch?v=x2ihJezHu1Q>.

Г.Н.Гулиев, В.Х.Аскеров
Роль визуальности на уроках химии

АННОТАЦИЯ

В статье рассказывается о роли визуальности на уроках химии с помощью химических экспериментов.

G.N.Gulieva, V.H.Askerov
The role the principle of visuality on chemistry lessons

SUMMARY

In the article sp.ken of the role the principle of visuality on chemistry lessons with chemistry experiments.

Açar sözlər: dərs, təcrübə, laboratoriya, əyanilik.

Ключевые слова: урок, эксперимент, лаборатория, визуальность.

Key words: lesson, experiment, laboratory, visuality.